

Etik och moral på den unga digitala arenan

Varför har vi gjort den här studien?

Skolan har alltid varit en arena för fostran, men under det senaste årtiondet förefaller oss värdegrundsarbetet ha blivit allt mer omfattande och medvetet. Denna uppgift är alltså väl känd för såväl lärare som forskare och lärarstudenter. Den allra senaste utvecklingen av ungas kommunikation och dess kultur har dock gett upphov till en ny arena som för många av oss vuxna ännu är okänd. Den digitala arenan har på gott och ont utvecklats till en global mötesplats där unga skapar en kultur utan vuxenvärldens omsorg. I takt med att såväl varningsflaggor hissas (för t ex digital mobbning) och glädjerop hörs (för t ex internationella utblickar) skapas en tilltagande osäkerhet vad gäller vuxenvärldens sätt att förhålla sig till dessa nya fenomen. Under senare tid har särskilt frågor kring genus, etnicitet och olika former av kränkningar, t ex mobbning, uppmärksammats. För lärare och lärarstudenter dyker frågor kring ansvar och gränsdragning för den professionella yrkesutövningen upp.

När vi nu närmar oss den unga kommunikationskulturen så ser vi att det finns en stor risk för ett förhållningssätt från vuxna som innebär teknisk övervakning, digitala rastvakter och förbud som lösning på problemen. Vår inställning är att vi istället behöver lära mer om den nya kulturen och den etik och moral som växer fram på denna arena. Förutsättningarna för att lösa skolans fostransuppdrag har förändrats och det är av stor vikt att lärares förhållningssätt grundas på gedigna kunskaper om ungas värld idag.

Därför är vårt syfte att skapa kunskaper kring hur etiska och moraliska frågor formuleras på den arena som skapas genom ung kommunikation. Genom att synliggöra ungas uppfattning om hur de behandlar varandra etiskt och moraliskt online ges möjligheter att utforma ett medvetet förhållningssätt hos både lärare och lärarstudenter. Målet är att visa på de nya förutsättningar som finns för lärares fostransuppdrag och de nya villkor som skapas för lärande och social identitetsutveckling i ungdomars livsvärld.

Hur gjorde vi?

Vi bestämde oss ganska tidigt i vår planering för att göra en relativt stor kartläggning som skulle ligga till grund för kommande slutsatser om hur unga agerar och tänker kring sitt användande av den digitala arenan. Syftet var att kunna ge en mer nyanserad bild än den som vi ofta kan läsa om i media och som därför tycks vara en allmänt förekommande bild vuxna har.

Vi beslutade oss för att lämna ut en webenkät till alla elever i år 5, år 8 i grundskolan samt år 2 i gymnasiet i en medelstor kommun. Förvaltningen för både grundskolan och gymnasiet kontaktades, för att såväl ge som få information. Vi hade möte på båda förvaltningarna för att förankra undersökningen forskningsetiskt och vi var dessutom på ett möte där alla rektorer i grundskolan träffades för att diskutera vår intention. Det visade sig att alla parter var mycket välvilligt inställda och de allra flesta ansåg att resultatet av vår kartläggning skulle kunna användas på många olika sätt.

Ett problem som vi inledningsvis brottades länge med var hur vi skulle kunna få ut enkäten till alla elever. Med hjälp av förvaltning och gymnasieförbund fick vi tillgång till den e-postadress som skolan tillhandahåller för eleverna och via den skickades enkäten ut till 1380 elever i grundskolan och 1528 elever i gymnasiet. Nästa steg i processen var att be klassföreståndarna/mentorerna om hjälp. Vi önskade att eleverna skulle få tid att fylla i enkäten i skolan. Med hjälp av kansliet på respektive skola kunde vi så småningom få hjälp med mailadresser även till lärarna. Dessa lärare fick ett missiv som förklarade vårt syfte och vår önskan om att de skulle vara behjälpliga med att ge eleverna både tid och information.

Enkäten innehöll frågor som dels berörde hur eleverna använde sig av olika digitala medier, dels hur de bemötte varandra via dessa. Slutligen ville vi veta deras syn på relationerna ur ett etiskt perspektiv. Det var viktigt för oss att ge eleverna möjlighet att själva berätta och beskriva hur de tänker kring bemötandet av varandra på den digitala arenan. Vi valde därför att samla in både kvantitativa och kvalitativa data. För att undvika olika tolkningar av enkätens begrepp inledde vi varje grupp av frågor med ett förtydligande av dessa, exempelvis ”kränkning” respektive ”uppmuntran/stöd”. Varje grupp av slutna frågor avslutades med att eleverna uppmuntrades att berätta fritt. (Se bilaga)

Det visade sig ganska snabbt att eleverna inte besvarade enkäten i den utsträckning vi ville. Vi försökte att åtgärda det på flera sätt. Dels skickade vi ut ett antal påminnelser till eleverna om vikten av att de besvarade enkäten, dels kontaktade vi rektorerna på varje skola för att få hjälp med påminnelser. Även klassföreståndarna/mentorerna kontaktades återigen via mail där vi förklarade vikten av att eleverna besvarade enkäten. När vi avslutade insamlingen hade vi erhållit 875 svar från grundskolan, fördelade på 465 från år 5 och 410 från år 8, samt 816 svar från gymnasiet. Det innebar en sammanlagd svarsfrekvens på 58,2 % (63,4 % grundskolan och 53,4 % gymnasiet). Det betydde att vi inte kunde använda oss av resultatet för att dra statistiskt säkerställda slutsatser av mer allmän karaktär. Det vi dock kunde uttala oss om är vad dessa 1691 unga uttrycker och göra jämförande analyser inom gruppen.

Hur använder sig unga av den digitala arenan?

Det första som vi slogs av när vi analyserade elevernas svar var att den nya digitala arenan – i vår undersökning definierad som användning av Internet och mobiltelefoner – i så hög grad användes av våra unga informanter. I vår kartläggning framkommer att 98 % av grundskoleeleverna och 97 % av gymnasieeleverna har tillgång till Internet hemma – en mycket hög siffra, även vid jämförelser med andra undersökningar av ungas internetanvändande. Tillgången till nätet i skolan var inte riktigt lika hög: 61 % för grundskolan respektive 78 % för gymnasiet. Vår erfarenhet kring tillgången till Internet i dagens skolor pekar mot att alla skolor har detta, men kanske har eleverna tolkat frågan som att de ska ha tillgång till en egen dator med uppkoppling mot Internet. Andra möjligheter att nå Internet är att besöka biblioteket, påpekar många av eleverna.

I en rapport som är skriven av World Internet Institute (WII) 2009 framkommer att barn börjar att allt tidigare bekanta sig med Internet. 21 % av alla treåringar och 51 % av alla femåringar använder Internet. I skolåldern börjar barnen att använda Internet mer än sina föräldrar, främst för att hålla kontakt med sina kamrater. Bland 15-åringarna är det 99 % som använder sig av Internet. Det är främst i hemmet som Internet används och det är inte så ofta som man i skolan har uppgifter som kräver tillgång till Internet. Det är först i 15-årsåldern som detta börjar bli vanligare. Bland alla tillfrågade är det 15-17 åringar som oftast är medlem i någon community (70 %) (www.wii.se).

På frågan vilka medier våra informanter väljer för att kommunicera med varandra visar studien:

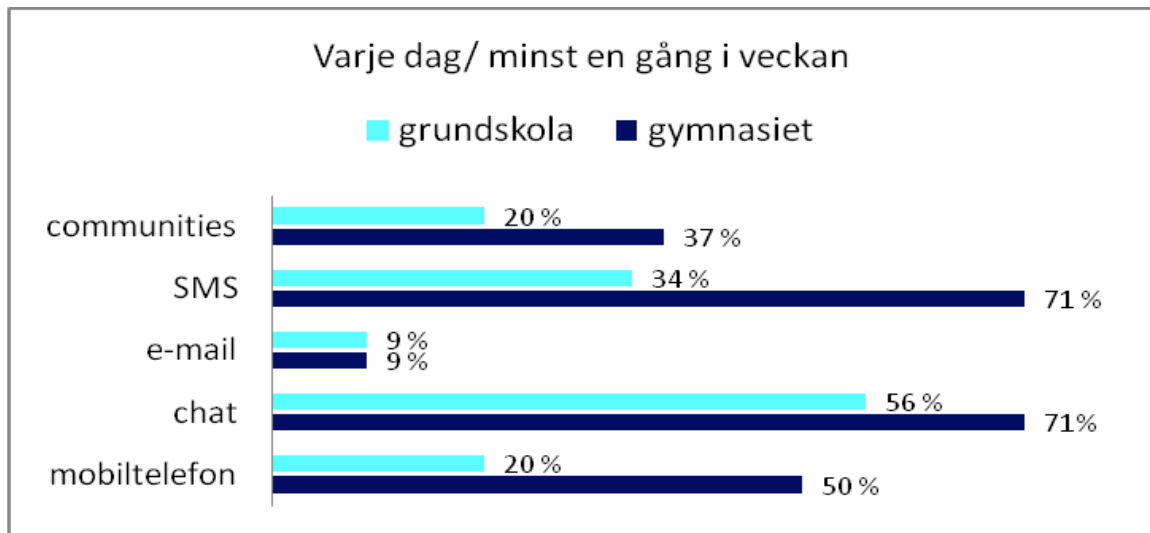

Diagram 1: Ungas online-kommunikation. Andel elever som svarat att de använder respektive medium varje dag eller minst en gång i veckan.

Det vanligaste sättet att få kontakt med kamrater är att använda sig av textmeddelanden och olika chatforum. Så här säger en elev:

Vuxna verkar ofta tycka att Internet och mobiltelefoner är negativa saker, men detta är ett helt nytt sätt att leva. Det tar bort mycket fysisk kontakt, men det ger också en större frihet, och det blir också lättare för föräldrar att hålla koll på sina barn /.../ Dessutom kan man hålla en mycket tätare kontakt med sina vänner, och om man behöver prata så är dom inte lika långt borta, det tycker jag är positivt.

Vid den analys av det insamlade materialet som genomfördes insåg vi plötsligt ett av skälen till varför eleverna inte besvarat enkäten i den utsträckning som vi önskat. Det framkom, som diagrammet ovan visar, att endast 9 % av informanterna använder sig av e-post för kommunicera med andra. Även rektorer på några av skolorna beskrev svårigheten med att få eleverna att regelbundet använda sig av sin e-post.

Liknande resultat kommer Medierådet fram till i en undersökning som genomfördes på 2000 barn och unga (9-12-åringar respektive 12-15-åringar). Att chatta är med varandra är det mest förekommande sättet att kommunicera och det visar sig även att 85 % av de

tillfrågade bara chattar med människor de redan känner. Enligt Medierådet är flickor är mer avancerade än pojkar när det gäller användning av mobiltelefon och Internet (Medierådet, 2008).

Subramanyam och Greenfield (2008) menar att ungas sätt att alltmer kommunicera via nätet har ändrat de sociala relationerna i deras innersta väsen, vilket får till följd att den interpersonella kommunikationen avpersonifieras. Ytterligare en konsekvens är att den elektroniska kommunikationen utvidgar det sociala nätverket. Flera unga uttrycker att den elektroniska kommunikationen är nödvändig för att kunna upprätthålla ett socialt liv. Om det är på detta vis, anser forskarna att det har skett en stor förändring av hur unga konstruerar sina sociala relationer. Och det vore konstigt om inte ”produkten” också ser annorlunda ut. De kommer i sin undersökning även fram till att ungdomar använder sig av nätkommunikation för att förstärka redan existerande relationer. Ungdomar integrerar alltmer onlineverktyg i offlinevärlden. Exempelvis kan de skaffa sig kunskap om kamrater som de har träffat i offline. Subramanyams och Greenfields studie visar att unga inte pratar med främlingar i lika hög utsträckning som tidigare. De unga har skaffat sig kontroll över vilka de interagerar med. De allra flesta har exempelvis hittat vägar för att själva bestämma vilka som ska ha möjlighet att se de egna profilerna på Facebook (a.a.).

I vår kartläggning har vi inte explicit frågat vilka de unga kommunicerar med, men i de öppna utsagorna framkommer att det mestadels är med kamrater de redan känner. BRIS uttrycker i en kartläggning som genomfördes 2007 att det är ”lite vuxet omodernt att försöka särskilja det it-relaterade från allt annat i vardagen” (s.16). Den nya tekniken har skapat nya förutsättningar och med det följer nya sätt att leva livet och hantera sina relationer – både för vuxna och unga. Relationer, både kärleks- och kamratrelationer, är viktiga för de unga och Internet är bara en arena av flera där det finns möjlighet att hantera dessa frågor. BRIS menar vidare att vuxna *använder* IT på olika sätt, unga *lever* i det. Dessa separata synsätt skapar främlingskap och hinder och därför är behovet stort att öka kunskapen bland vuxna om den unga digitala arenan, anser BRIS (Jonsland & Irgens, 2008).

I en studie som genomfördes 2001-2002 av Boneva m.fl. (2006) visar det sig att ungdomar inte tycker att det är så roligt att kommunicera via Internet, men de gör det ändå, eftersom det även har fördelar. Exempelvis tycker ungdomarna i studien att det är lättare att prata med det motsatta könet via Internet. Forskarna menar att kommunikationen tillfredsställer vissa utvecklingsbehov hos ungdomarna – att skapa relationer och att utveckla gruppidentiteten (a.a.). Ytterligare en studie visar att det speciellt är flickor som använder sig av nätskapande för att förhöja och utveckla redan existerande grupprelationer, medan pojkar mer använder sig av kommunikationen för att hitta nya kamrater. (Lenhard & Madden 2007). I en annan studie framkommer att cirka hälften av de tillfrågade ungdomarna menar att relationerna med kamraterna förbättras och stärks via kommunikationen på nätet (Valkenberg & Peter, 2007).

Några av våra informanter tycker så här:

Stor del av kommunikationen mellan mig och mina kompisar sker över telefon eller Internet och det är också mest där igenom vi pratar om våra problem och stöttar varandra.

Det är enklare för människor att starta en kontakt via skrift än genom tal. Komplimanger, beundran och vänskapliga ord är vanligare att läsa än att höra nu för tiden. Det är i alla fall min uppfattning.

Jag ser det såhär - Det är ju inte alltid man är tillgänglig, eller någon kompis är tillgänglig, så då är det bra att slänga iväg ett SMS som levereras så fort personen sätter på mobilen. Självklart fungerar den också som en tröst ibland, säg att man känner sig väldigt nere en dag så kan man bara skicka iväg ett SMS och säga att man säger sig nere och Vips! så finns kompiserna där för en, inte rent fysiskt, men man bara vet att han/hon bryr sig.

Under ungdomsåren ska en sammanhängande identitet utvecklas. De unga måste ha en klar uppfattning om vilka de är, vad de tror på och vart de är på väg. Turkle (1995) visade med sin forskning att Internet kan anonymisera och avpersonifiera individen. Internet kan därför vara en perfekt mötesplats där unga kan experimentera och pröva olika roller för att så småningom hitta sin identitet. (a.a.).

I sin avhandling med ett informationsvetenskapligt perspektiv på ungas cyberkultur konstaterar Södergård (2007) att den digitala arenan påverkar ungas arbete med att utveckla sin identitet. Inom ramen för de virtuella gemenskaperna kan ungdomarna pröva sin egen identitet, men också i viss mån ägna sig åt att pröva olika typer av identiteter, då deras fysiska och digitala identiteter ibland kan skiljas åt och prövas var för sig.

Ungas möjligheter att skapa sig en egen identitet tar sig också andra uttryck. Genom att utesluta vissa ur gemenskapen, till exempel genom att byta program för en kommunikation för att dölja den för vissa eller genom att "blocka" någon i en chatt, kan ungdomarna utöva makt för att utveckla sin egen roll eller position i gruppen, menar Södergård (a.a.). Här är några röster från vår kartläggning:

Enda gången är när jag fått elaka kommentarer på bilder på bilddagboken, men jag bytte direkt till att bara vänner kunde kommentera så efter det har det aldrig hänt.

Det kan ha varit någon puckad människa som gett dum kommentar, lagt ut min msn på någon konstig communities så att massa andra puckon har addat mig eller så. Men inget jätte allvarligt. och om det är någon som är taskig så går det alltid att blockera och ta bort kontakten, så är det ur vägen.

Vidare menar Enochsson (2005) att den nya tekniken för kommunikation tycks påverka livet för de unga, om än i begränsad omfattning:

... ny teknik... tycks underlätta och förstärka men knappast förändra olika beteendemönster och livsstilar bland ungdomen."(a.a., s 157)

När Södergård går vidare i sin beskrivning av tidigare forskning väljer hon att ta upp frågor kring hur sociala nätverk skapas och förändras när kommunikationen sker genom IKT. Med ett begrepp hämtat från Bourdieu, socialt kapital, beskriver hon hur våra

relationer påverkar och påverkas av våra handlingar. När människor handlar inom ramen för ett nätverk på ett sätt som de inblandade uppfattar som positivt utvecklas vårt sociala kapital. Digitala nätverk kan öka vårt sociala kapital, vilket förbättrar våra relationer i nätverket vilket leder till ökad gemensam kunskap, hävdar Södergård. Denna positiva spiral fortsätter sedan genom att dessa goda erfarenheter genererar en ökad benägenhet att använda sig av t ex Internet för att öka kommunikationen, informationsutbytet och kunskapen. Samtidigt ökar det sociala kapitalet i gemenskapen (a.a., 2007).

Vad kommunicerar man?

I dagens massmedia matas vi ofta med bilder av de problem och faror som väntar de som på ett obetänksamt sätt använder sig av t ex Internet eller mobiltelefonens utökade möjligheter. Inte minst handlar dessa bilder om hot mot unga som kanske naivt och utan större erfarenhet lätt blir till offer för allehanda utnyttjande och bedrägerier. Denna bild är emellertid omtvistad och diskuteras bland annat av Dunkels (2007) som menar att många unga redan utvecklat en uppsättning av motstrategier.

En annan negativ bild som är vanligen förekommande är den som visar att internet och mobiltelefoner används av unga för att på olika sätt kränka varandra. E-mobbning har blivit ett begrepp som är väl känt för många som arbetar med unga. För oss var det viktigt att försöka ge en så nyanserad bild som möjligt av ungas förhållningssätt till varandra. Vi funderade mycket kring det paradoxala i att så många unga använder den digitala arenan för att kommunicera med sina kamrater, samtidigt som samma arena beskrevs i massmedia som full av kränkningar och övergrepp. I massmedias bilder av kommunikationen saknade vi en mer positiv sida. I enkäten ställde vi därför frågor som både berörde uppmuntran/stöd och kränkningar. Vi valde medvetet att inte använda oss av begreppet ”mobbing” eftersom det dels är negativt belastat och tabubelagt, dels har begreppet blivit alltmer missbrukat. Genom att så tydligt som möjligt förklara vad vi menade med begreppen hoppades vi kunna minska risken för olika tolkningar.

Inledningsvis var vi intresserade av hur eleverna använde den digitala arenan för sina positiva syften; att ge kamrater stöd och uppmuntran på olika sätt. När det gäller uppmuntran/stöd fördelade sig svaren så här:

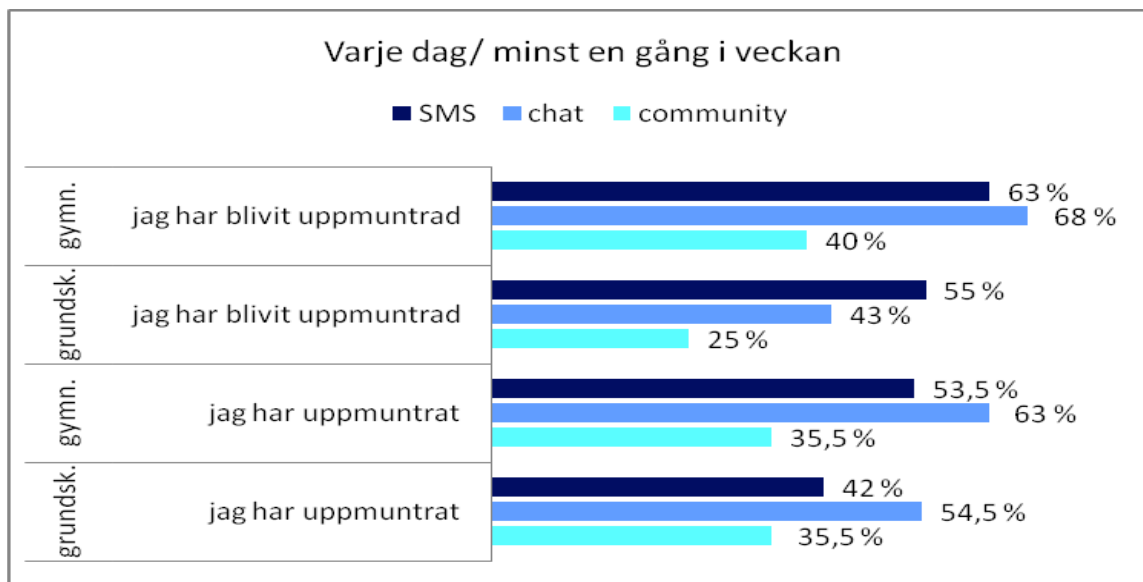

Diagram 2: Ungas erfarenhet av stöd/uppmuntran. Andel elever som svarat att de ger/får stöd/uppmuntran varje dag eller minst en gång i veckan.

Resultatet som synliggjordes förvånade oss. En stor del av de svarande menar att de varje dag eller minst en gång veckan får eller ger uppmuntran eller stöd via den digitala arenan. Den här bilden framkommer sällan vare sig i diskussioner i media eller bland vuxna. Det vanligaste sättet att stötta/uppmuntra är att chatta eller använda sig av mobilen för att skicka ett SMS. Vi fick otaliga kommentarer om hur de unga på olika sätt försöker att stötta och bekräfta varandra. Här är några exempel:

Man får glada sms från kompisar och familj som gör att man blir på bättre humör, och om man behöver hjälp. prata med någon eller få stöd så är det bara att ringa/smsa/maila/ringa och så vidare. Man har lätt för att ta kontakt med sina kompisar om man behöver dom.

Ett litet sött sms som "Du vet att jag bryr mig och jag älskar dig" kan förgylla ens dag

Jag blir alltid uppmuntrad av mina kompisar. De lyssnar och förstår en, liksom att de alltid gör mig glad. De finns alltid till hands och vi har alltid kul tillsammans.

I de allra flesta utsagorna framkommer att det är kamrater man känner som de unga blir uppmuntrade av. Ofta är det kamrater i den närmaste bekantskapskretsen och det är kommentarer från dem som är betydelsefulla. Det är inte svårt att förstå att positiv feedback påverkar självkänslan på ett positivt sätt och att det även finns motsvarande samband när det gäller negativ feedback. I en holländsk studie av Valkenberg, Peter & Schouten (2006) uppger 78 % av ungdomarna att den positiva feedbacken är den dominerande, medan bara 7 % svarar att den negativa är övervägande. Hur svarade då våra informanter på frågan om kränkningar?

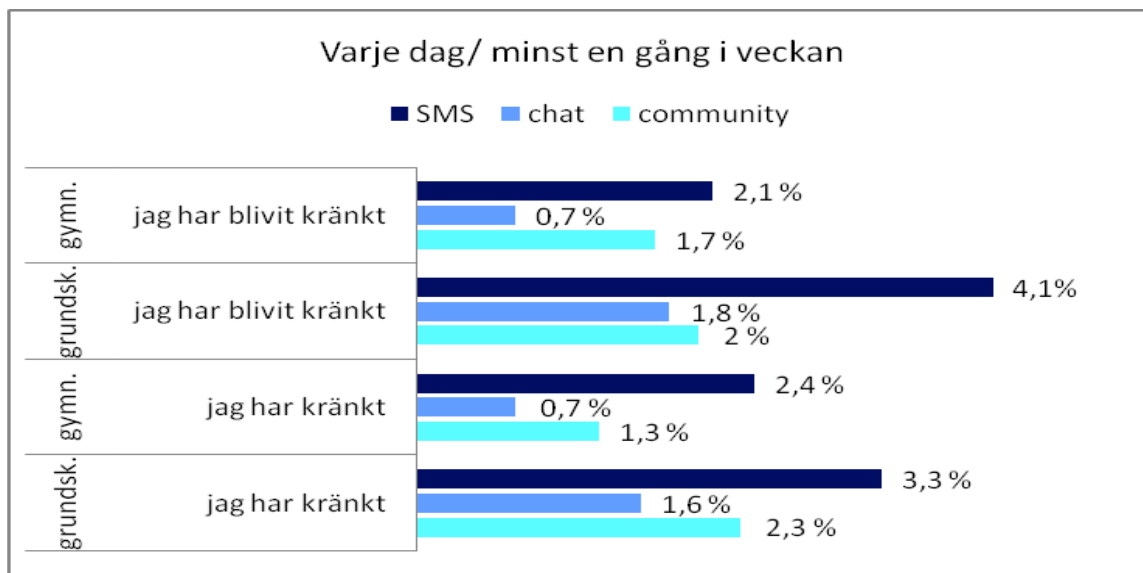

Diagram 3. Ungas erfarenhet av kränkningar. Andel elever som svarat att de kränker eller blir kränkta varje dag eller minst en gång i veckan.

Även här blev vi överraskade av resultatet. Vi hade en bild av att online-kränkningar var betydligt vanligare än det som verkar vara fallet i den här kartläggningen. När vi dessutom jämförde med de uttryck för stöd och uppmuntran som beskrevs i föregående fråga så slås vi av den stora skillnaden i omfattning. Kanske kan man här hitta förklaringen till varför så många unga väljer att använda sig av den digitala arenan för att kommunicera med sina kamrater – här får man i betydligt större utsträckning uppleva stöd och bekräftelse än utstå kränkningar.

Vi vill förstås inte förringa upplevelserna hos de elever som varje dag eller varje vecka får utstå olika kränkningar från kamrater. Här måste vi vuxna verkligen hitta strategier så att även dessa elever får en trygghet tillvaro. Vid en jämförelse med bl a statistik från Skolverkets attitydundersökningar rörande kränkningar offline så är dock inte andelen kränkta elever högre (Skolverket, 2006). Bilden av att den digitala arenan är en tummelplats för mobbare och förtryckare tycks behöva nyanseras. Men problemen, som ju är i högsta grad både verkliga och allvarliga för varje utsatt individ, får inte negligeras.

Några informanter uttrycker det så här:

Jag har blivit kränkt på lunarstorm och på msn av dom i min klass

Att man är en slampa har man fått höra, och att man är dum i huvudet.

Man har väl blivit påhoppad ibland när det gäller vart man kommer ifrån och en massa. Men det skiter man bara i.

Har fått kommentarer som varit kränkande, men blockat de som kommenterat direkt.

Eleverna beskriver utsatthet, bland annat med kön och etnicitet som grund för kränkningarna. De två senare svaren är också en exempel på hur man kan skapa en motstrategi för att klara sig bättre. Det är dock svårt att veta vad informanterna har svarat

på. I vår definition fanns inte ”mobbing” och frågan är om resultatet hade sett annorlunda ut om vi även hade inbegripit det i definitionen. Det som talar emot detta är att i de öppna utsagorna används dels begreppet mobbing dels beskrivningar av utsatthet som kan tolkas som mobbing. Det verkar även vara mer förekommande att man blir utsatt av någon man inte är så nära vän med. Många utsagor visar på detta:

Jag skriver aldrig med andra än mina närmaste vänner, och dom kränker inte mig.

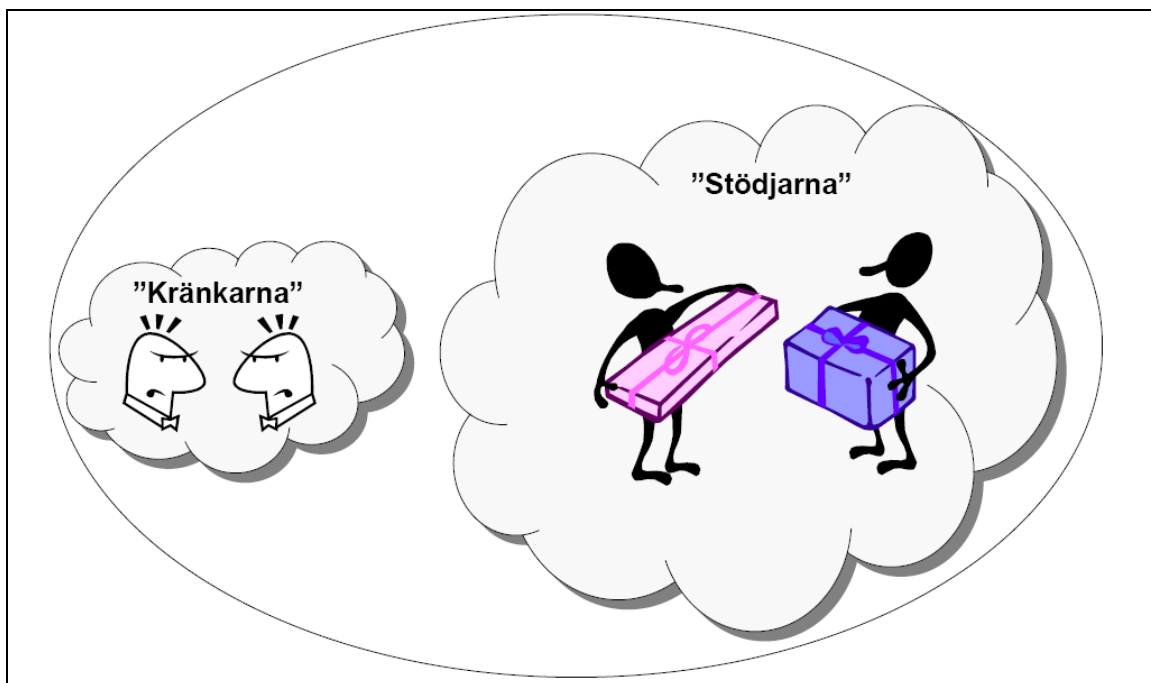
Folk som inte känner mig på t.ex. lunarstorm har sagt massa elak saker

Av människor man aldrig träffat IRL, som är tuffa över internet :)

I Medierådets studie som genomfördes 2008 användes begreppet mobbing i en enkät och resultatet visar att det av de 2000 svarande är 18 % av 12-16 åringarna och 9 % av 9-12 åringarna som upplever sig mobbade via Internet, sms, mms, mail eller chatt. Medierådet har valt att inte definiera begreppet mobbing i sin undersökning. Möjligen innebär detta att barnen då använder sig av begreppet mobbing för att beskriva ett bredare spektrum av kränkningar. Här är alltså siffrorna högre än i vår kartläggning. Medierådet har även frågat föräldrarna till dessa barn och de ger i stort samma bild som de unga gör. Drygt 20 % uppger att deras barn varit utsatt eller att någon varit elak mot barnet på Internet (a.a.). I BRIS undersökning från år 2007 visar det sig att av de totalt 1895 kontakter (mejl, samtal och chattar som kom in till BRIS) som sorterades ut och blev underlag för bearbetning kategoriserades ca 15 % under rubriken kränkningar, hot och övergrepp. BRIS menar att kränkningen på Internet ofta hänger ihop med kränkningar offline, dvs är man utsatt offline så är man ofta utsatt online. BRIS menar att den relativa anonymitet som råder på Internet gör det lättare att kränka och dessutom tycks kränkningarna bli grövre. Unga diskuterar ofta hur man skyddar sig från kränkningar och de ger exempel på hur de har blockerat andra, polisanmält, kopierat sidor mm (Jonsland & Irgens, 2007). Det framkommer även i vår studie hur ungdomar har hittat olika strategier för att undslippa förövarna.

Raskauskas och Stoltz (2007) menar att det inte är någon skillnad på hur vi uppträder mot varandra offline och online. Offer och förövare offline tenderar att bevara dessa roller online. Trots att det var några som var förövare offline som blev offer online finns det inga indikationer på att de som var offer offline vill ge igen online. Det fanns heller inga indikationer på att mobbningen som startar online förs över till offline-världen (a.a.).

Vid en djupare analys synliggjordes ett visst mönster i våra data. Det visade sig, vid en så kallad faktoranalys, att kommunikationen mellan de unga online ofta framträdde som två olika kulturer:

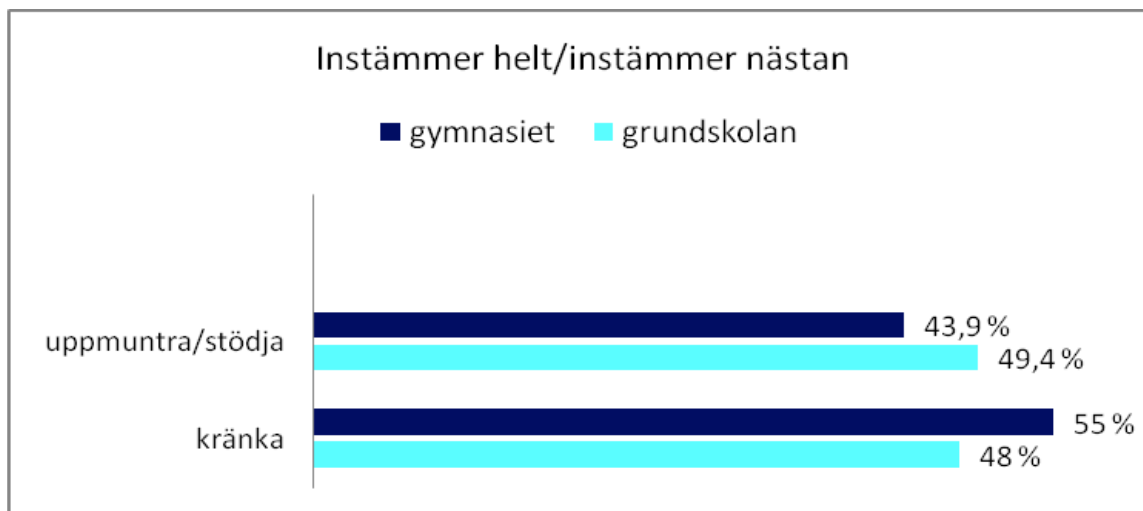

Figur 1. Den unga online-kommunikationens två kulturer

Vid analysen såg vi att de unga som kränker andra ofta också blir kränkta själva. Detsamma gäller för dem som uppmuntrar/stödjer varandra. Studien visar att de unga ofta befinner sig i såväl rollen som sändare som i rollen som mottagare av kränkningar respektive uppmuntran. En viktig skillnad mellan de båda grupperna är att "stödjargruppen" är betydligt större än "kränkargruppen". Kanske kan man här tala om att det utvecklats två olika kulturer. Här har vuxna i skolan en viktig uppgift - att utveckla ett pedagogiskt ledarskap som stödjer ett framväxande av en inneslutande uppmuntrarkultur. Det är också viktigt att den pedagogiska ledaren har förmågan att få eleven att bryta negativa mönster.

Ungas etik och moral

En central fråga i detta sammanhang är om ungas relationer till varandra påverkas av att kommunikationen sker digitalt. Hur påverkas interaktionerna när man inte kan se motpartens minspel och kroppsspråk? Innebär det att man inte behöver ta ansvar för sin kommunikation i samma utsträckning som offline? Utifrån detta resonemang ställdes därför frågan till eleverna om de anser att det är lättare att kränka någon online än offline. Vi frågade dessutom det motsatta, dvs. om det är lättare att uppmuntra/stödja någon online än offline. I diagrammet nedan redovisas hur eleverna tänkte kring detta.

Diagram 4: Ungas syn på stöd/kränkning. Informanternas uppfattning om det är lättare att kränka respektive stödja/uppmuntra någon online än offline

Det visade sig att informanterna inte ansåg att det var någon större skillnad på interaktionerna offline och online. Cirka hälften av eleverna ansåg att det var lättare att både kränka och stödja/uppmuntra digitalt, men den andra hälften tyckte inte det. På följande vis uttryckte sig några informanter om kränkningar:

Många är rädda att stå face to face å därför väljer de gärna Internet eller mobilen...

På Internet så kränker så många varandra hela tiden så tillslut så tar man det inte på så stort alvar.

Det är aldrig okej att kränka någon, men de som gör det tycker självklart det är lättare att skriva hur mycket skit som helst men inte se någon reaktion. För om man ser att någon verkligen blir ledsen får de flesta dåligt samvete. Men genom detta ser man inte och om det inte är nära en själv lider man inte av det. så tyvärr är det lättare. inget är ok!

Man blir mkt tuffare när man inte har personen framför sig och då säger man mer vad man tycker kanske och sånt som man vet personen blir mer ledsen för:(

Drygt hälften av gymnasieungdomarna ansåg dock att det var lättare att kränka online. Hur kan man förstå detta? I de öppna utsagorna kommenterade gymnasieungdomarna ofta sin egen högstadietid och menade att det var då de flesta kränkningarna skedde och utifrån dessa erfarenheter synliggörs ett mer hypotetiskt resonemang om att det nog är lättare att kränka någon online. Detta kan vara en möjlig förklaring till att något fler gymnasieungdomar anser att det är lättare att kränka online än offline.

Andra hade en helt annan uppfattning och dessa ansåg då att det är bättre att se motparten:

Varför skulle det vara det? Det blir ändå samma sak, förutom att man är mer feg om man gör det vid frånvaro, alltså över nätet.

Om man vill säga nått till nån så kan man säga de personligen inte genom mobil eller Internet

Det är bara såna som har jobbigt hemma som säger sådana grejer eller skickar på msn eller mobben. jag tycker att om man vill någon något kan man se de i ögonen och säga det

Vi frågade även om eleverna ansåg det vara värre att bli kränkt online än offline. 33 % av de svarande ansåg att det var på det viset. Det innebär dock att 67 % inte anser detta. Det finns flera skäl till detta enligt informanterna. Många beskrev att det ”tar mycket mer” om man står öga mot öga mot någon som är elak. Det är lättare att skriva ogenomtänkta saker till varandra, men att säga något offline anses alltså vara betydligt allvarigare och därför blir de allra flesta mer kränkta av ett sådant bemötande.

Vi ställde även en fråga som handlade om i vilken utsträckning elevernas etiska inställning till varandra förändras när man kommunicerar digitalt. Att inte se den andres reaktion och behöva ta ansvar för den kanske kan innebära ett förändrat sätt att tänka? Vi ställde därför frågan ”om det är mer OK att kränka varandra online än offline”. Endast 10 % av gymnasieungdomarna och 16,5 % av grundskoleeleverna ansåg att det var så, men de allra flesta eleverna ansåg alltså att det inte var någon skillnad i hur man såg på kränkande handlingar, oberoende av var man möts. Vi fick många upprörda svar över denna frågeställning:

Varför skulle det vara mer ok att kränka någon via mobil/Internet? Det är ju fortfarande människor vi pratar om och med.

Det är ALDRIG ok att kränka någon alls!

När det gäller att uppmuntra/stödja en kamrat visade det sig att de allra flesta informanter (88 %) även ansåg det vara bättre att se personen ifråga när man ska stötta:

Självklart är det lättare att stötta när man träffas .. då har man oftast mer tid att prata också. Det är aldrig ok att kränka någon.

Att uppmuntra och ge stöd beror på vad det är frågan om. Om de verkligen är upprörda så kan det ibland vara svårt över en chatt eller ett sms ge det stöd eller den uppmuntran de behöver.

Jag tycker det är lika lätt att ge stöd i verkligheten som på internet eller när man pratar i telefon. Det är nästan bättre att göra det när man träffas för man kan ofta missförstå varandra på Internet när man inte hör personens tonfall osv/.../

Det är en annan känsla när en kompis kommer fram till en och säger hur mycket den betyder för en och hur mycket den älskar en ! fast man blir ju också glad av att höra det på internet/mobil fast som sagt så är det ju en annan känsla att nån kommer fram till en !/.../

Av de öppna utsagorna kan vi utläsa att graden av behov styr på vilket sätt man vill/behöver stötta/s. Ju allvarigare en situation är desto viktigare tycks det vara för informanterna att träffas offline. En intressant iakttagelse är att vi inte har haft så stor

framgång i vårt sökande efter forskning som berör ungas bejakande och bekräftande av varandra som en del i de ungas sociala identitetsutveckling.

Vuxnas ansvar

Tidigare studier visar att ungas agerande på den digitala arenan ofta har utvecklats utan vuxnas inflytande (Dunkels, 2007b, Enochsson, 2007). I skolan och i familjen gör vuxnas närvaro att unga lär sig hur man agerar i närvaro av vuxna. Kamratgruppen kan därmed företräda delvis andra specifika förhållningssätt. Corsaro (1997) beskriver förhållningssättet som en kamratkultur som handlar om varaktiga uppsättningar av aktiviteter, rutiner, värden och väsentligheter som unga skapar och delar i interaktion med andra. Ett viktigt syfte, enligt Corsaro, är att begripliggöra vuxenvärlden (a.a.).

Södergård menar att den nya tekniken gör det möjligt för unga att kommunicera med andra unga utan att vuxenvärlden ges möjlighet till kontroll eller övervakning. För tonåringar i just den ålder då frigörelse från föräldrarna är särskilt aktuell ses denna möjlighet naturligtvis som extra värdefull. I kraft av sina kunskaper får här de unga makt över sina föräldrar vilket gör att de kan kontrollera den här situationen. Lärare och föräldrar kan inte övervaka eller kontrollera vad som sker i denna kommunikation (Södergård, 2007).

Genom vår kartläggning ville vi få kunskap om elevernas uppfattning om de samtalar med vuxna (både lärare och föräldrar) kring hur man bemöter varandra online. I diagrammet nedan beskrivs fördelningen av informanternas svar.

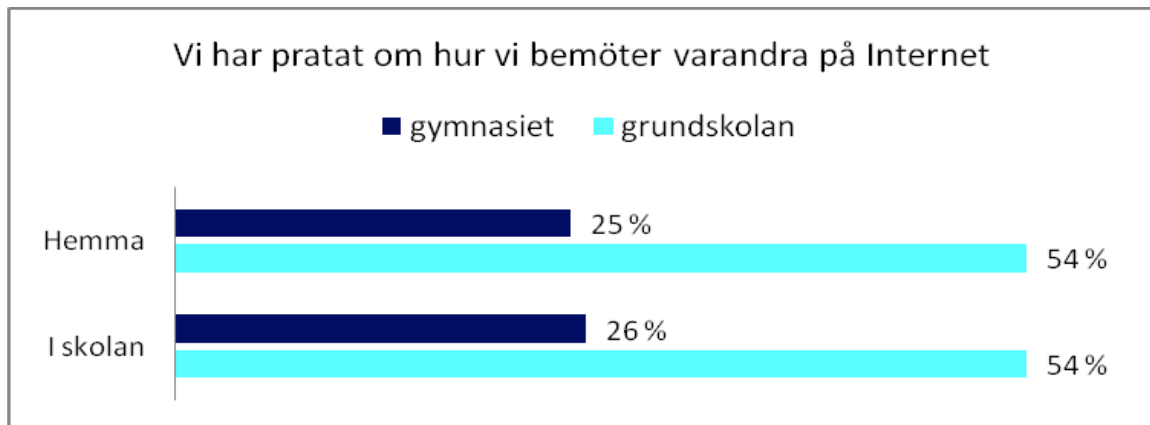

Diagram 5: Ungas syn på vuxnas ansvar. Elevernas uppfattning om man i skolan och i hemmet samtalar med någon vuxen kring bemötande på Internet

I de öppna utsagorna fann vi skiftande svar som i stor utsträckning hade med ålder att göra. I grundskolan ansåg många att det var bra att det fanns tillfällen att diskutera dessa frågor med någon vuxen och de beskrev innehållet i diskussionerna:

I skolan har vi ju såklart pratat om att man inte ska kränka någon då har vi ju såklart pratat om att man inte ska kränka på mobil eller dator. Mamma och pappa har ju såklart pratat om det på föreläsningsmötet och sen med mig.

Mamma har sagt att man absolut inte ska vara taskig på msn men vi har inte pratat så mycket om det i skolan.

Vi brukar prata om det när vi har SET-lektioner.

Mamma och pappa tkr alltid att det är farligt att jag har bilddagboken, lunar och msn typ.

Många av gymnasieeleverna ansåg inte längre att det var så relevant att diskutera bemötande med vuxna. De menade att de nu själva är nästan vuxna och vet hur man ska uppträda mot varandra:

Jag tycker att man är så pass mogen nu så man vet hur man ska bete sig mot andra både när man möter dem och via mobil/dator.

Flera skrev att de nog skulle ta det som en förolämpning om vuxna lade sig i nu, men de beskrev vikten av denna dialog under högstadietiden. De menade att det är då man behöver det som mest, eftersom det är en tid som är turbulent för många unga.

I Medierådets undersökning uppger de tillfrågade att de brukar prata med sina föräldrar om medier (50-60 % av 9-12-åringarna och 30-40 % av 12-16-åringarna). Men diskussionerna handlar mer om regler kring olika typer av medier och inte i så stor utsträckning hur man bemöter varandra (Medierådet, 2008).

Vad kan vi lära oss av detta?

Dahlbom (2007) menar att skolan i dagläget är utsatt för konkurrens och påtryckningar från själva framtidsutvecklingen. Han hävdar att om skolan ska överleva som institution måste den vakna och följa med, eller i alla fall ”segla upp och lägga sig parallellt med denna våg av IT-förändringar” (s.24).

Vår kartläggning kan säga oss något om hur de ungas sociala identiteter utvecklas. I flera diskussioner och redogörelser framkommer hur ungdomarnas sociala kapital förstärks – eller försvagas. Kanske kan detta sociala kapital utgöra en viktig del av informanternas status i relationerna och utifrån denna status får de mer eller mindre makt i sina relationer. Södergård (2007) beskriver denna process av identitetsskapande som att det förekommer en omfattande ”social browsing” där relationer och identiteter prövas och jämförs med dem offline. En slående insikt tycks det vara att det här sker inför en öppen ridå: alla kan se och följa de olika individernas identitetsprocess och deras sökande efter relationer och hur de tas emot och/eller avvisas. Just denna öppenhet och tillgänglighet är typisk för den nya digitala arenan.

Flera andra uttryck för makt återkommer i studien. Det första är när deltagarna som är informanter i undersökningen beskriver hur de kan stänga ute någon från kommunikationen i kraft av att de själva har högre status och så att säga inte har något att vinna på att släppa in någon annan i gemenskapen. De kan till och med själva förlora i status genom att bekräfta den andres försök till relationsskapande – till exempel genom att lägga till eller ta bort någon från ”vännerlistan” på Facebook eller Lunarstorm. Det

omvända förhållandet tycks dock vara betydligt mer vanligt: att eleverna använder sin makt på ett positivt sätt genom att bekräfta, stödja och uppmuntra varandra. Då detta stödjande förhållningssätt begränsas till att omfatta den egna närmaste omgivningen eller diskursen, genereras en positiv process med ömsesidiga bekräftelser. Här skapas en kamratkultur där man fostrar varandra.

Ett annat uttryck för makt som återfinns i studien är förhållandet mellan de unga och vuxenvärlden. Södergård (2007) beskriver hur de unga i hennes undersökning är noga med att göra denna kultur till sin egen genom att hela tiden flytta interaktionen till kulturer där de vuxna inte har tillträde. Det kan handla om användande av ”hemligt språk” eller att hela tiden använda sig av nya arenor inom gemenskaperna (a.a.). En tanke kan vara att det är nödvändigt för de ungas socialisation att få en egen arena där de kan utvecklas på flera plan utan de vuxnas kontroll. Sådana arenor har enligt vår mening alltid funnits, men de har ständigt skiftat vad gäller uttrycket.

En viktig fråga blir då hur vuxenvärlden ska förhålla sig till detta fenomen och dessa arenor. Kan det vara så att då skolans personal inte har makt och kontroll över dessa processer så känner man sig hotad och ser interaktionen som något i huvudsak negativt – något som bör övervakas och i vissa fall till och med förbjudas? Ett annat sätt att närma sig fenomenet presenteras av Fors (1994) som menar att vuxenvärlden på de flesta arenor där unga och vuxna befinner sig samtidigt, t ex i skolan eller i hemmet, bör utöva sin positiva makt – dvs vara stödjande, ge omsorg och kärlek. Att visa tilltro och tillit stället för att misstro och övervaka är ett mer framgångsrikt förhållningssätt (a.a.). Kanske är det stora deltagarantalet och populariteten hos communities och chattar ett tecken på att detta är en positiv utveckling – även om vi vuxna ofta har svårt att acceptera att vi inte kan utöva någon kontroll över en sådan arena? Särskilt svårt blir detta dilemma för lärare och annan personal i skola och förskola då dessa har ett i styrdokumentet tydligt uttalat fostransuppdrag. Kan man göra som en våra elever berättade: som personal på en skola hävda att en kränkning på nätet inte är något som skolan jobbade med eftersom det hände utanför skolan?

Kartläggningen bekräftar vår bild av vuxnas betydelse och ansvar för ungas sociala utveckling. Det är då nödvändigt att man har gedigen kunskap om hur unga använder sig av den digitala arenan och vilka förutsättningar den skapar för ungas lärande och utveckling. Lärarens fostransuppdrag kräver att vuxna lämnar ett utifrånperspektiv och istället sätter sig in i ungas livsvärld. En viktig del i ett sådant förhållningssätt blir då att lyssna på ungas tankar och åsikter.

Eleverna i vår undersökning uttrycker tydligt att den del av interaktionen som sker via Internet och mobiltelefoner har stor betydelse för deras identitetsutveckling. Det tycks som om interaktionerna online med kamrater är nödvändiga för att kunna utveckla sina relationer. Genom att både ge och ta emot uppmuntran och stöd visar och visas man tillhörighet i en grupp. Att få bekräftelse från de kamrater som man tycker är viktiga är betydelsefullt för känslan av att befinna sig i ett sammanhang. Även Södergård (2007) lyfter fram att de unga ser ett värde i att delta i dessa virtuella gemenskaper. Här beskrivs Lunarstorm och liknande som ”verktyg för självkänedom” och som ”verktyg för

utveckling av tillit” (a.a.). Vår kartläggning visar att även kränkningar kan utnyttjas som redskap för inne- respektive uteslutningar. Det är samma mekanismer som gäller här som offline. Att bli kränkt online av en kamrat som tillhör den egna gruppen upplevs ofta väldigt obehagligt av eleverna. Det är ur en aspekt lättare att avfärda en kränkning som kommer från någon som inte står en så nära eller är okänd. Ur en annan aspekt beskriver de unga att det är olustigt på ett annat sätt när man inte vet vem det är som har utfört kränkningen. Det är en angeläget att lärare utvecklar en kompetens att kunna uppfatta, tolka och agera utifrån hur de sociala relationerna konstrueras i en grupp såväl offline som online.

En fråga som vi ställde oss inledningsvis var om de unga har utvecklat ett förändrat etiskt förhållningssätt på den digitala arenan. Det visade sig att de allra flesta ansåg att så inte var fallet. Det finns alltså inte en särskild offline- eller onlinemoral som lärare behöver förhålla sig till. Behöver lärare då inte förändra sitt sätt att arbeta? Som vi ser det, har lärare inte fått ett förändrat uppdrag när det gäller att stödja elevernas utveckling av normer och värden. I och med den digitala utvecklingen har livsvärlden för de unga förändrats. Vad som krävs är en ny förståelse för hur den digitala tekniken har förändrat de sociala interaktionerna både till form och omfång. Lärare behöver utveckla en ny förståelse som utgångspunkt i sitt uppdrag att skapa goda förutsättningar för ungas utveckling. Krumsvik (2006) går till och med så långt att han talar om ”digital literacy” (s.240) och menar att vi står inför en omvälvning i synen på hur lärande går till. Han menar att vi måste utveckla en digital epistemologi dels för att förstå den utveckling som äger rum, dels för att bedöma hur den påverkar lärandet (a.a.).

När vi inledde arbetet med vår kartläggning såg vi på ungas kommunikation som att den pågick på två skilda arenor med olika villkor och förutsättningar. Utifrån den bilden skapade vi den uppläggning som skulle ligga till grund för vår enkät. Vi ville bland annat att de unga skulle jämföra de olika arenorna när det gäller etiska och moraliska ställningstaganden. Ganska snabbt fick vi reaktioner från flera av de svarande ungdomarna – de kände inte igen sig i uppdelningen av kommunikationen i två världar. Många av svaren på både de öppna och de slutna frågorna visar att de unga inte skiljer offline- och onlinevärlden åt. Informanterna tycks ha skapat en kultur som innehåller två arenor, den digitala och den utanför. Vi menar därför att det är nödvändigt att tillägna sig detta synsätt och istället fråga vad som nu krävs av oss som lärare.

Vi vill poängtera att denna nya öppenhet mot andra sätt att lära och utvecklas, bland annat med hjälp av den nya digitala arenan, också måste omfatta lärares fostransuppdrag. Lärare idag måste ta hänsyn till att även ungas sociala utveckling sker i en kultur vars förutsättningar har förändrats. Pedagogisk personal behöver ha goda kunskaper om hur denna fungerar och hur vi kan ta ansvar för och utveckla det meningsskapande som sker. Vi behöver acceptera att förutsättningarna förändras, lära hur den nya arenan fungerar och använda den för att öka måluppfyllelsen för läraruppdraget!

Våra erfarenheter från den här studien har gett oss insikter i vilka kompetenser som framtidens lärare behöver utveckla för att kunna stödja ungas sociala utveckling. Utifrån våra tidigare resonemang skulle de kunna sammanfattas i tre punkter.

- Vi behöver lära oss mer om hur den digitala arenan fungerar och vilka nya förutsättningar som skapats för ungas relationsarbete.
- Vi behöver en större förståelse för hur unga använder sig av den digitala arenan för att forma sin egen och andras sociala identitet.
- Vi behöver utveckla insikten att dagens unga inte lever i två skilda världar – en offline och en online – utan att det snarare handlar om en integrerad värld med olika mötesplatser.

Påverkan på lärarutbildningen - vad behöver framtidens lärare ha för kompetens?

Om man nu tar dessa sammanfattande slutsatser och granskar vilka effekter detta bör få för lärarutbildningens räkning – vad ser man då? Ja, redan idag löper diskussionen av värdegrundsfrågor som en röd tråd genom det allmänna utbildningsområdet samtliga terminer i lärarutbildningen vid Högskolan i Kalmar. Diskussionen kring vår kartläggning och dess pedagogiska implikationer ingår som ett moment i det allmänna utbildningsområdets andra termin. Den har namnet ”Värdepedagogiska perspektiv” och utgår ifrån barn och ungas likvärdiga deltagande i skola/förskola/fritidshem. Under den terminen behandlas särskilt frågor kring diskriminerings – och kränkingsproblematik. Även här hjälper resultatet av vår kartläggning till att lyfta frågor som handlar om kränkningar men även att nyansera bilden av ungas interaktioner på den digitala arenan. Vår strävan är att vidga, förstärka och fördjupa lärarstudenternas kunskaper inom detta område. Av det skälet bör dessa moment föras in som obligatoriska moment i framtidens lärarutbildning.

Kunskaps- och erfarenhetspridning - hur går vi vidare?

I mars 2009 var vi båda på NFPF-konferens i Trondheim och lade fram våra resultat i det nordiska nätverk av pedagoger vi ingår i. Eftersom vår kartläggning inte bara fokuserar det negativa i ungas interaktioner på den digitala arenan väckte vår framställning ett stort intresse. Tillsammans med våra nordiska kollegor i nätverket fortsätter vi att samla och jämföra erfarenheter.

Högskolan i Kalmar genomför även en uppdragsutbildning på 10 hp på uppdrag av Skolverket som handlar om mobbning och diskriminering och som vänder sig till skolpersonal i regionen. Den löper terminsvis och den startade vårterminen 08 och den sista kursen genomförs ht 10. Vi är båda kursansvariga för denna fortbildning. Ett moment i kursen handlar om ungdomars interaktioner på den digitala arenan och vår kartläggning ingår då som underlag för diskussion. På så vis sprids kunskap både om Ung kommunikation och om vår temagrupp till en stor del av regionens skolor.

Självklart ser vi behov av forskning inom detta område. Redan idag har vi påbörjat forskarutbildning respektive masterutbildning i pedagogik med denna inriktning. Fördjupade kunskaper om den digitala arenans utveckling och hur detta förändrar förutsättningarna för elevernas utveckling och lärande bör stå i fokus för sådan forskning, liksom dess pedagogiska implikationer för läraruppdraget.

Referenser:

- Boneva, B. m fl. (2006). Teenage Communication in the Instant Messaging Era. In *Information Technology at Home*. Oxford: Oxford University Press 612–72.
- Corsaro, W.A. (1997). *The sociology of childhood*. Thousands Oaks: Pine Forge Press.
- Dahlbom, B. (2007). Ska skolan överleva måste den vakna – nu. I *Unga nätkulturer*. Stockholm: KK-stiftelsen
- Dunkels, E. (2007). *Bridging the distance*. Umeå: Umeå universitet.
- Dunkels, E. (2007b). Att minska avstånd och överbrygga klyftor. I *Unga nätkulturer*. Stockholm: KK-stiftelsen.
- Enochsson, A. (2005). Ett annat sätt att umgås – yngre tonåringar i virtuella gemenskaper. *Tidskrift för lärarutbildning och forskning*, (1-2)
- Enochsson, A. (2007). *Internetsökningens didaktik*. Stockholm: Liber
- Fors, Zelma. (1994). *Makt, maktlöshet, mobbning*. Stockholm: Liber
- Jonsland, T. & Irgens, P. (2008). *Barnen, BRIS och it. En studie av ungas kontakter med BRIS om Internet, it och mobiltelefoni*. Stockholm: BRIS
- Krumsvik, Rune. (2006). The digital challenges of school an teacher education in Norway: some urgent questions and the search for answers. In *Education and Information Technologies*, 11(3-4) 239-256.
- Lenhart, A & Madden, M. (2007). “Social Networking Websites and Teens: An Overview” Washington, D.C.: Pew Internet and American Life Project (www.pewinternet.org/pdfs/PIP_SNS_Data_Memo_Jan_2007.pdf 090525
- Medierådet. (2008) *Unga & Medier. Fakta om barns användning och upplevelser av medier*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Raskauskas, J & Stoltz, A. (2007). Involvement in Traditional and Electronic Bullying among Adolescents. *Developmental Psychology* 43(3) 564–75.
- Subramanyam, K. & Greenfield, P. (2008). Online communication and Adolescent relationship. In *Children and Electronic Media* 18(1). New York: Princeton University
- Turkle, S. (1995). *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*. New York: Simon & Schuster.

Valkenburg, P & Peter, J. (2007). Preadolescents' and Adolescents' Online Communication and Their Closeness to Friends. In *Developmental Psychology* 43(2) 267–77.

Valkenburg, P, Peter, J. & Schouten, A. (2006). Friend Networking Sites and Their Relationship to Adolescents Well-Being and Social Self-Esteem. In *CyberPsychology & Behavior* (9)5 584–90.

Skolverket. (2006). *Attityder till skolan*. Stockholm: Skolverket.

Södergård, Pia. (2007). *Virtuell gemenskap - ett informationsvetenskapligt perspektiv på ungdomars cyberkultur*. Åbo: Åbo akademis förlag

World Internet Institute. <http://www.wii.se/content/view/145/32/lang.se/> 090502